

Розділ 10. ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

К. М. ВІТМАН. НЕВИЗНАНІ ДЕРЖАВИ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ТА ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ: ШЛЯХ ДО МІЖНАРОДНОГО ВИЗНАННЯ

Аналізується динаміка статусу невизнаних держав постсоціалістичного та пострадянського простору, які утворилися внаслідок етнополітичних конфліктів, що супроводжували дезінтеграцію СРСР та СФРЮ. Вивчаються особливості сучасного етапу еволюції невизнаних держав, перспективи та труднощі, що виникають на шляху до міжнародного визнання.

Ключові слова: невизнані держави, пострадянський простір, етнополітичний конфлікт.

Анализируется динамика статуса непризнанных государств постсоциалистического и постсоветского пространства, образовавшихся вследствие этнополитических конфликтов, которыми сопровождалась дезинтеграция СССР и СФРЮ. Изучаются особенности современного этапа эволюции непризнанных государств, перспективы и препятствия, возникающие на пути к их международному признанию.

Ключевые слова: непризнанные государства, постсоветское пространство, этнополитический конфликт.

The status dynamics of unrecognised (de facto) states of post-Soviet space appeared as a result of ethno-political conflicts after USSR and SFRY disintegration is analysed. The distinct features of now-a-day evolution of de facto states, the perspectives and obstacles on the way of their international recognition are studied.

Key words: unrecognised (de facto) states, post-Soviet space ethno-political conflict.

На пострадянському та постсоціалістичному просторі вже багато років існує декілька невизнаних держав, що утворилися після розпаду СРСР та СФРЮ. Вони виникли внаслідок етнополітичних конфліктів, які супроводжували ці масштабні етнополітичні дезінтеграційні процеси. До них належить Республіка Косово (проголосила незалежність в 2008 році), Придністровська Молдавська Республіка (1990), Нагірно-Карабаська Республіка (1991), Республіка Південна Осетія (1992) та Республіка Абхазія (1994). Особливості розвитку та динаміка статусу невизнаних держав пострадянського простору заслуговують на те, щоб стати предметом окремого наукового дослідження. Ці державні утворення не обмежені всіма традиційними міжнародними зобов'язаннями, оскільки офіційно не визнаються більшістю держав рівноправними учасниками міжнародної спільноти. Л. Тимченко взагалі вважає парадоксом сучасних міждержавних відносин функціонування протягом тривалого періоду (більше 10 років) політичних утворень, що відповідають критеріям державності, але не визнаються державами¹.

В політології під невизнаними державами мають на увазі території, що проголосили себе суверенними державами, але характеризуються окремими державами як нелегітими, сепаратистські утворення або окуповані регіони. Відмовляють у визнанні самопроголошеним республікам в першу чергу держави, до складу яких раніше входила їх територія, що відкололася внаслідок конфлікту. А також держави, що стоять на позиціях невизнання в силу певних політичних причин,

серед яких – лояльність до держав, до складу яких раніше входила територія невизнаної держави, наявність подібних внутрішніх проблем, що призвели її відокремлення. Невизнані держави сприймаються не інакше як території іншої визнаної держави. Слід зауважити, що досить часто не визнаючи з тих чи інших причин політико-правове утворення, держави можуть приховано з ним співпрацювати.

Визнання самопроголошеної Республіки Косово більшістю держав-членів ООН відкриває нові перспективи для невизнаних республік пострадянського простору. Беручи до відома політико-юридичну колізію навколо невизнаних держав, російські дослідники вважають актуальним запровадження сучасного трактування права націй на самовизначення, зафіксованому в статтях 1.2 та 55 Статуту ООН. Г. Вельямінов стверджує, що питання самовизначення – це внутрішнє питання держави, яка формується. Бенефіціаром в цій ситуації є не новосформована держава, а її народ – етнос, що реалізує право на самовизначення. Дослідник називає найвищим проявом права на самовизначення – формування нової самостійної держави, тобто політичної нації, що функціонує на окремій території та контролюється незалежною владою². Ця теза повністю підтверджує відому в етнополітології аксіому: кожен етнос у процесі етногенезу прагне до формування власної держави, в такий спосіб перетворюючись на націю.

Незважаючи на тривалий час існування невизнаних держав пострадянського простору, дослідники роблять лише перші спроби наукового осмислення цього феномену. Одну з вдалих спроб здійснив російський політолог А. Большаков, розглядаючи державні утворення пострадянського простору як повноцінні держави за багатьма параметрами³. Дослідник аргументує свій підхід ознаками державності, які притаманні невизнаним державам: на їх територіях сформовані економіки, політико-правові системи (діють інститути влади, органи правопорядку). Однак самопроголошені державні утворення традиційно розглядаються в контексті врегулювання етнополітичного конфлікту, що призвів до їх появи. Внутрішня політика невизнаних держав переважно не стає об'єктом серйозних наукових досліджень. Відстеження динаміки зміни їх статусу вказує на три можливі шляхи еволюції. Невизнані держави можуть тривалий час зберігати свій перехідний політико-правовий статус, набутий внаслідок конфлікту, можуть бути поглинені сусідніми державами або стати повноцінними незалежними державами. Втім, на нинішньому етапі можливості реалізації останнього варіанту еволюції статусу невизнаних держав суттєво обмежені.

Наприклад, Республіка Косово практично вже вичерпала ліміт визнання – відмовляються визнавати самопроголошену державу країни, яким загрожують прояви сепаратизму. Вони волюють не створювати прецедентів, не підтримуючи самостійність території, що відколотися від держав. Саме через їх опір Косово не може стати членом ООН. Набуття членства в ООН і є процедурою визнання держави міжнародної спільнотою, підтвердженням готовності встановити з нею повноправні дипломатичні відносини. Визнання такого рівня – головна мета усіх без винятку невизнаних державних утворень. Наразі Республіка Косово перебуває у статусі частково визнаної держави – її не визнала Організація Об'єднаних Націй, але визнала більшість держав-членів ООН. Незважаючи на поділ на визнані, невизнані та частково визнані держави, в міжнародному праві немає чітко визначеної процедури та критеріїв визнання держав, – стверджує Л.Тимченко. Кожна держава самостійно приймає рішення про визнання, відповідно до власного уявлення про те, яке політико-правове утворення може вважатися державою, а яке ні. Тому в цій ситуації домінує принцип політичної доцільності, а не правової

визначеності⁴.

Відповідно до ст. 4 Статуту ООН, «прийняття в члени Організації відкрите для всіх інших миролюбних держав, які візьмуть на себе зобов'язання, що містяться в цьому Статуті і які, на думку організації, можуть та мають бажання ці зобов'язання виконувати»⁵. Процедура набуття членства здійснюється рішенням Генеральної Асамблеї ООН за рекомендації Ради Безпеки ООН. Однак перешкоди для державних утворень, що виникли внаслідок розпаду держав або внаслідок етнополітичних конфліктів, виникають вже на етапі розгляду заявки Радою Безпеки ООН. Рекомендація про прийняття буде схвалена тільки за умови підтримки її двома третинами (9 з 15) членів Ради Безпеки ООН. При цьому жодна з 5 держав – постійних членів Ради Безпеки ООН (Китай, Російська Федерація, США, Великобританія, Франція) не повинна скористатися правом вето. Якщо Рада Безпеки ООН підтримує рекомендацію про прийняття держави у члени ООН, вона розглядається на сесії Генеральної Асамблеї ООН. Членство набувається за умови підтримання відповідної резолюції двома третинами голосів членів Генеральної Асамблеї ООН.

Що ж стосується нез визнаних та самопроголошених держав постсоціалістичного та пострадянського простору, їх міжнародне визнання на рівні ООН унеможливується дією етнічного фактору, який став вирішальним у формуванні цих держав. Більшість країн побоюється ланцюгової реакції етнополітичної дезінтеграції, яка може поширитися на сусідні держави. Тому принцип територіальної цілісності держав в міжнародному праві домінує над правом нації на самовизначення. Тим не менше, міжнародне право не містить норм, які б обмежували суверенне право однієї держави визнавати іншу державу, незалежно від способу її формування.

На відміну від політиків, науковці більше підтримують ідею міжнародного визнання нез визнаних держав. Г. Вельямінов стверджує, що держава, яка сформувалася або формується в ході реалізації права на самовизначення має трактуватися як носій державного суверенітету з його принципами недоторканості кордонів, невтручання у внутрішні справи. Дослідник вважає, що будь-яке втручання однієї держави в процес самовизначення в іншій державі – наприклад окупація території, що самовизначається, під виглядом вирішення конфлікту є порушенням норм міжнародного права⁶.

Зважаючи на те, що нинішній статус нез визнаних держав накладає на них серйозні обмеження у співпраці з іншими державами, всі вони без винятку прагнуть якнайшвидшого міжнародного визнання. Повноцінне економічне процвітання неможливе в статусі нез визнаної держави, адже така держава позбавлена інвестицій, обмежена у зовнішньоекономічній діяльності. Тому більшість державних утворень пострадянського простору дуже вразливі в економічному плані: мають високі показники безробіття, соціально-економічного невдоволення, низький приріст ВВП. У більшості з них економічна стабільність забезпечується за рахунок міжнародної гуманітарної допомоги або цільової фінансової допомоги лояльних сусідніх держав, зацікавлених у зміцненні позицій нез визнаної держави в етнополітичному конфлікті. Наприклад, у бюджеті Вірменії щорічно передбачені статті фінансування Нагірного Карабаху, більшість проєктів у нез визнаній республіці реалізується коштами вірменської діаспори⁷. Під виглядом гуманітарної допомоги Російська Федерація впродовж кількох років підтримує стратегічних економічних агентів Придністров'я, крім того щоквартально перераховує на рахунок парламенту транші, призначені для виплат пенсій пенсіонерам нез визнаної республіки.

Правознавці сумніваються у юридичній коректності терміну «невизнані держави», яким широко послуговуються політики та політологи, але визнають його необхідність для позначення феномену державних утворень, які мають усі ознаки державності і при цьому позбавлені міжнародної правосуб'єктності. За твердженням А. Большакова, невизначений статус обумовлений тим, що невизнані держави є перехідною стадією державності, від політико-правового визнання якої на пряму залежить її існування та розвиток⁸. Тому самопроголошені держави докладають максимум зусиль, щоб домогтися міжнародно-правового визнання. Найактивнішу кампанію, спрямовану на забезпечення міжнародної підтримки, проводить влада Косово. З її ініціативи питання проголошення незалежності Косово на вимогу Генеральної Асамблеї ООН стало предметом розгляду Міжнародного Суду ООН в Гаазі в 2010 р. Судді мали відповісти на запитання: «Чи відповідає одностороннє проголошення незалежності тимчасовими інститутами врядування Косово нормам міжнародного права?» Міжнародний суд виніс консультативний висновок, згідно з яким Декларація про незалежність Косово не суперечить нормам міжнародного права⁹. Але, на відміну від рішень Міжнародного Суду, його консультативні висновки не мають обов'язкової сили. При цьому питання політичних наслідків проголошення незалежності Косово в суді не розглядалося.

Заручившись позитивним консультативним висновком Міжнародного Суду ООН, парламент Косово прийняв декларацію, в якій зазначено, що відповідне рішення відкриває шлях до нового рівня визнання незалежності держави, її інтеграції в регіональні та євроатлантичні структури. Влада Косово має намір переконати держави, які вагаються щодо визнання самопроголошеної держави. Однак позиція найбільших противників її незалежності залишається незмінною. Сербія, до складу якої Косово входило на правах територіальної автономії, відмовилася визнавати висновок Міжнародного Суду і пообіцяла продовжувати боротьбу за свою територіальну цілісність. На думку влади, суд підтвердив, що Косово залишається суб'єктом управління тимчасової адміністрації ООН, а не незалежною, суверенною державою. Аналогічно не змінилася позиція Росії, яка підтримує Сербію. Москва наполягає на тому, що вирішення косовської проблеми можливе лише шляхом переговорів на основі резолюції № 1244 РБ ООН. Цей документ підтверджує територіальну цілісність Югославії (нині Сербії)¹⁰. Держави, які не визнали Косово, продовжують вважати проголошену в односторонньому порядку державу частиною Сербії.

Президент Косово після позитивного для самопроголошеної держави рішення Міжнародного Суду спрогнозував, що в 2011 р. вона подасть заявку на членство в ООН. Однак позиція постійних членів Ради Безпеки ООН залишається незмінною, що унеможливило прийняття рекомендації. Франція, Велика Британія та США підтримують незалежність Косово, Росія та Китай – блокують процес міжнародного визнання держави. Китай побоюється, що підтримка незалежності Косово активізує гарячі етнополітичні точки всередині самого Китаю і створить прецедент для Тайваню, Тибету та Східного Туркестану. Тому влада Косово вирішила йти іншим шляхом – шляхом зміни міжнародно-правових правил вирішення цього питання, а саме резолюції № 1244 РБ ООН, яка підтверджує територіальну цілісність Сербії. Міністр закордонних справ Косово запропонував ООН замінити резолюцію новим документом, який відповідав би реаліям, враховував факт проголошення незалежності Косово від Сербії та уможлилював членство держави в ООН¹¹.

Намагаючись заблокувати цю ініціативу, Сербія запропонувала Генеральній

Асамблеї ООН свій проект резолюції, що передбачав відновлення переговорів про статус Косово. В першій редакції документа містилося положення про недопустимість одностороннього проголошення незалежності Косово. Однак після тривалих переговорів з представниками ЄС з компромісної редакції резолюції цю вимогу було вилучено. Євросоюз пообіцяв підтримати тільки узгоджений проект документу. Переконати сербське керівництво допомогла перспектива членства Сербії в ЄС, а також обіцянка надати сербській національній меншині, яка компактно проживає на півночі Косово, широку автономію. Генеральна Асамблея ООН у вересні 2010 р. схвалила проект резолюції Сербії. Цим документом ООН закликає Сербію та Косово до діалогу. В ньому не міститься жодних згадок про статус Косова¹². Західні аналітики вважають, що це рішення відкриває шлях до переговорів між конфліктуючими сторонами з рівноправних позицій. Раніше Сербія не підтримувала жодних домовленостей, не підписувала жодних документів, в яких чітко не зазначалося, що Косово є складовою частиною Сербії. Таким чином для Косово склалася сприятливі зовнішньополітичні умови здобуття міжнародного визнання. Євросоюз в цьому конфлікті перебуває на боці самопроголошеної держави, тому Сербія позбавлена економічної підтримки, інвестиційних проектів – більшості переваг, які дає державі співробітництво з об'єднаною Європою. В 2010 р. Сербія навіть очолила рейтинг європейських держав за рівнем еміграції населення.

Однак міжнародному визнанню незалежності Косово заважають також внутрішньополітичні фактори. Факт незалежності досі під сумнівом через неспроможність чинної влади вирішити етнополітичні суперечності, а саме контролювати територію населену сербською національною меншиною. В районах компактного проживання її представники не визнають легітимності косовської влади і не виконують її рішень. Підтримуючи протестні настрої серед сербської меншини Белград намагається дестабілізувати ситуацію в регіоні і цим самим довести безпідставність вимог Косово на визнання суверенною державою.

Тим часом територію невизнаної держави продовжують патрулювати міжнародні миротворчі сили (KFOR) Північноатлантичного Альянсу, які забезпечують стабільність у регіоні. Підрозділи KFOR залишатимуться в Косово доти, доки правоохоронні органи частково визнаної держави не зможуть самостійно забезпечувати безпеку всіх етнічних груп та запобігати міжетнічним конфліктам. Поки що албанській владі Косово досягти цієї мети не вдається. Про це свідчить нещодавній інцидент на півночі держави. Влада Косово спробувала встановити прикордонний контроль на контрольно-пропускних пунктах «Яріне» та «Брняк», що знаходяться на адміністративному кордоні з Сербією. Дії косовської поліції наразилися на опір місцевих сербів, які заблокували дороги на знак протесту. В ході сутичок кілька десятків осіб було поранено. В результаті домовленостей обидва КПП перейшли під контроль миротворчих сил KFOR, яким навіть довелося розширити свою присутність у регіоні через загострення міжетнічної напруженості між сербами та албанцями¹³. Держава, яка бере участь у етнополітичному конфлікті, що супроводжується внутрішніми міжетнічними сутичками, яка неспроможна власними силами забезпечити контроль над своєю територією і постійно покладається на зовнішню підтримку не може беззастережно претендувати на статус незалежної суверенної держави. Геополітична залежність у вирішенні внутрішньополітичних суперечностей, в тому числі етнічного характеру, від інших потужних держав – проблема усіх невизнаних держав пострадянського простору, яка є однією з найбільших перешкод для їх міжнародного визнання.

Пострадянські республіки, на відміну від Косово, просувають питання свого

міжнародного визнання не так активно, зважаючи на менш потужну міжнародну підтримку їх незалежності. Грузія, Азербайджан та Молдова наполягають на неперушності територіальної цілісності та поверненні втрачених територій під свій контроль. Тому влада невизнаного Нагірного Карабаху навіть звинувачує Азербайджан у міжнародній блокаді розвитку своєї держави та процесу її визнання¹⁴. Ситуація ускладнюється тим, що Нагірно-Карабаська Республіка протягом воєнного етапу етнополітичного конфлікту встановила контроль над сімома районами Азербайджану та витіснила з них азербайджанське населення. Азербайджан, не визнаючи Нагірний Карабах окремою стороною конфлікту, поставив перед ООН питання про неприпустимість захоплення своєї території збройними силами Вірменії, які брали участь в конфлікті на боці Нагірного Карабаху. В 1993 р. Рада Безпеки ООН прийняла низку резолюцій №822, 853, 874, 884 щодо окупації районів Азербайджану. Цими документами ООН закликала поважити територіальну цілісність та суверенітет Азербайджану, негайно вивести збройні сили з захоплених територій та створити умови для повернення біженців на місця проживання. Також на підтримку територіальної цілісності та суверенних прав Азербайджану з низкою заяв виступив Генсек ООН. Однак Вірменія проігнорувала всі документи ООН, що стосуються звільнення території Азербайджану. Речники та посадові особи Азербайджану вимагають від міжнародної спільноти не допустити «безкарності злочинів Вірменії та сприяти поверненню окупованих територій».

Зважаючи на активну позицію Азербайджану на міжнародній арені, питання визнання Нагірного Карабаху навіть не піднімається. Однак влада невизнаної держави впевнена, що міжнародне визнання Нагірного Карабаху це питання часу. Основними механізмами досягнення цієї мети президент невизнаної держави, Б. Саакян назвав послідовний розвиток державності та зміцнення демократичних цінностей¹⁵. Поки що в 2009 р. було узгоджено питання проміжного статусу Нагірного Карабаху. Він означає «status quo plus», тобто нинішній статус невизнаної республіки плюс міжнародне визнання такого проміжного статусу.

Придністровська Молдавська Республіка також не може претендувати на міжнародне визнання до остаточного врегулювання конфлікту з Молдовою, незважаючи на те, що в статусі невизнаної держава існує вже 20 років. На пострадянському просторі ПМР визнали тільки невизнані республіки – Абхазія, Нагірний Карабах та Південна Осетія. Враховуючи свій перехідний міжнародно-правовий статус, що означає маргінальне становище на міжнародній арені, невизнані республіки пострадянського простору підтримують одна одну і співпрацюють між собою. Вони навіть об'єдналися у міжнародну організацію – Співдружність невизнаних держав (СНД-2), створену в 2000 р. у Тирасполі.

Таким чином, феномен пострадянських і постсоціалістичних невизнаних держав, що утворилися внаслідок етнополітичних конфліктів, якими супроводжувався розпад СРСР і СФРЮ, надійно закріпився у системі міждержавних відносин регіону. Більшість з них існує у перехідному статусі невизнаної або самопроголошеної держави понад 10 років, що ставить під сумнів означення «перехідний». Якщо Косово активно домагається міжнародного визнання у вигляді членства в ООН, то держави пострадянського простору вже пристосувалися до недоліків свого статусу. Експерти стверджують, що у переважній більшості вони мають усі ознаки державності – економічну, політико-правову систему, національну символіку та внутрішню легітимність. Однак їх розвиток ускладнюється відмовою у міжнародному визнанні. На легітимність невизнаних працює час: очевидно, що придністровський, нагірно-карабаський, косовський конфлікти вже не завершать-

ся поверненням територій Придністров'я – Молдові, Нагірного Карабаху – Азербайджану, Косово – Сербії.

1. *Тимченко Л.* Место непризнанного государства в международных отношениях [Електронний ресурс] // Весник Словянского университета. – Сер. Право. – 2009. – № 14. – Режим доступу: http://surm.md/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=9&id=91&Itemid=146. 2. *Вельяминов Г.М.* Признание «непризнанных» и международное право // Россия в глобальной политике. – 2008. – №1. – С. 15. 3. *Большаков А. Г.* Непризнанные государства постсоветского пространства [Електронний ресурс] // Политэкс. – 2008. – № 1. – Режим доступу: <http://www.politex.info/content/view/413/30/>. 4. *Тимченко Л.* Цит. праця. 5. *Устав* Организации Объединенных Наций [Електронний ресурс] // ООН. – Режим доступу: <http://www.un.org/rw/documents/charter/>. 6. *Вельяминов Г. М.* Цит. праця. – С. 17. 7. *Армения* увеличивает финансирование Нагорного Карабах и расходы на оборону [Електронний ресурс] // Аналитика. – Режим доступу: http://analitika.at.ua/news/armenija_uelichivaet_finansirovanie_nagornogo_karabakha_i_raskhody_na_oboronu/2009-11-18-17416. 8. *Большаков А. Г.* Цит. праця. 9. *Международный суд ООН:* провозглашение независимости Косово правомерно [Електронний ресурс] // РИА Новости. – Режим доступу: ria.ru/world/20100722/257402916.html. 10. *Резолюция* Совета Безопасности ООН № 1244 [Електронний ресурс] // ООН. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/documen/scresol/res1999/res1244.htm>. 11. *Косово* просит СБ ООН отменить резолюцию о целостности Сербии [Електронний ресурс] // РИА Новости. – Режим доступу: <http://ria.ru/world/20100804/261482214.html>. 12. *Резолюция* ООН призывает Сербии и Косово к диалогу [Електронний ресурс] // Росбалт. – Режим доступу: www.rosbalt.ru/main/2010/09/10/770359.html. 13. *KFOR* контролирует север Косово [Електронний ресурс] // Интерфакс. – Режим доступу: <http://www.interfax.ru/politics/txt.asp?id=201127>. 14. *Нагорный Карабах* ожидает международного признания [Електронний ресурс] // Арцах. – Режим доступу: <http://www.arcah.ru/interviews/383-nagornyj-karabax-ozhidaet-mezhdunarodnogo-priznaniya..html>. 15. *Бак Саакян:* Без ведома Карабах ничего не может состояться [Електронний ресурс] // Арцах. – Режим доступу: <http://arcah.ru/interviews/500-bako-saakyan-bez-vedoma-karabaxa-nichego-ne-mozhet-sostoyatsya.html>.